

Karolina Dura

Percepcja ciała w systemie wartości dorastających dziewcząt

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie: Promocja zdrowia
i profilaktyka uzależnień, rok II

Abstract

The purpose of this paper is to present and determine the relationship between the body perception and the system of values among adolescent girls. In order to notice the connection between these concepts, which is apparently really close, in the first place the attempt to define them was made. In the contemporary world the body plays a very important role, its strong significance has been shown by its analysis through the prism of the hierarchy of values developed by Max Scheler. From daily observations, experience we can see that the perception of the body among young girls has dominated every level of this hierarchy, starting from utilitarian, hedonistic and ending with religious values. The appearance, the attractiveness of the body is in many cases more important than health and life. In today world, dominated by the media, the perception of the body has been placed at the top of the hierarchy of values, brought to the sacred sphere as evidenced by the popularity of the phrase "the cult of the body". This dictatorship of the body can especially be observed among adolescent girls. A gradual analysis of the body perception among adolescent girls and referring it to utilitarian, hedonistic, vital, spiritual and religious values respectively, shows its huge role in the contemporary world, its domination of the hierarchy of human values. The final aspect was the attempt to determine the impact of the system of values formed that way on the sense of the meaning of existence.

Key words: the body perception, system of values, Max Scheler's hierarchy of values, the cult of the body.

Abstrakt

Celem niniejszej pracy jest ukazanie oraz określenie relacji między percepcją ciała a systemem wartości dorastających dziewcząt. By dostrzec związek między tymi pojęciami, jak się okazuje bardzo ścisły, najpierw została podjęta próba ich zdefiniowania. We współczesnym świecie ciało odgrywa bardzo dużą rolę, jego wyraźne znaczenie zostało ukazane poprzez jego analizę przez pryzmat hierarchii wartości stworzonej przez Maxa Schelera. Z codziennych obserwacji, doświadczeń można dostrzec, że percepcja ciała wśród młodych dziewcząt zdominowała każdy szczebel tej hierarchii poczynając od wartości utylitarnych, hedonistycznych a kończąc na religijnych. Wygląd, atrakcyjność ciała w wielu przypadkach ważniejszy jest od zdrowia, życia. W teraźniejszym świecie, zdominowanym przez media, percepcja ciała ulokowana została na szczycie hierarchii wartości, sprowadzona do sfery sacrum o czym świadczy popularność sformułowania „kult ciała”. Tę dyktaturę ciała szczególnie da się zauważyć wśród dorastających dziewcząt. Stopniowa analiza percepcji ciała wśród dorastających dziewcząt i odniesienie jej kolejno do wartości utylitarnych, hedonistycznych, witalnych, duchowych oraz religijnych świadczy o jej ogromnej roli we współczesnym świecie, o zdominowaniu przez nią hierarchii wartości człowieka. Ostatnim aspektem była próba określenia wpływu tak ukształtowanego systemu wartości na poczucie sensu istnienia.

Słowa kluczowe: percepcja ciała, system wartości, hierarchia wartości Maxa Schelera, kult ciała

Fundamentalne pytanie, na które człowiek od początku istnienia próbuje sobie odpowiedzieć brzmi: kim jestem? Wielość oraz różnorodność koncepcji świadczy o tym, że nie można zamknąć człowieka w jednej definicji¹. Warto się jednak zastanowić, jakiej odpowiedzi na pytanie: „Kim jestem?” udzieliłby współczesny człowiek. Dużą rolę w tej definicji odegrałoby ciało, co świadczy o jego znaczeniu w teraźniejszym świecie. Aspektem wymagającym uwagi jest percepcja ciała w systemie wartości dorastających dziewcząt.

Wartości są nieodłącznym a zarazem warunkującym człowieczeństwo elementem. Ogólnie mówiąc, nadają sens życiu człowieka, wyznaczają kierunek jego dążeń, działań, nakreślają cele, a więc w dużej mierze przyczyniają się do tego, jaki jest człowiek i świat przez niego tworzony. Funkcjonowanie młodego pokolenia oraz preferowane przez nie wartości są prognozą, fundamentem przyszłości. Człowiek w okresie dorastania lokuje się, zagnieżdża w świecie wartości. A co jeśli w tym świecie panuje dyktatura ciała? Na potrzeby dalszych rozważań warto przyjrzeć się z teoretycznego punktu widzenia istotnemu składnikowi tematu a mianowicie wartościom.

„Gdyby nie wartości nasz świat byłby „płaski” i wszystko byłoby w nim jednakowo „nieważne”². To sformułowanie Józefa Tischnera świadczy o ogromnym znaczeniu wartości w funkcjonowaniu świata oraz ich dużym udziale w nadawaniu sensu istnieniu. Według Tatarkiewicza: „Zdefiniowanie wartości jest trudne, jeśli w ogóle możliwe (...). To, co wygląda na definicje wartości, jest raczej zastąpieniem wyrazu przez inny wyraz mniej więcej to samo znaczący, na przykład dobro. Albo jest omówieniem”³. Jednoznaczne objaśnienie pojęcia wartości jest niemożliwe. Na przestrzeni lat powstawało wiele definicji. Ogólny ogląd na pojęcie wartości daje nam definicja R.B. Perry’ego. „Wartością jest każdy przedmiot budzący jakiegokolwiek zainteresowanie”⁴. To uproszczone podejście stanowi orientacyjne preludium do dalszych rozważań. R. Ingarden ukazuje inne podejście do wartości. Według jego ujęcia wartość nie jest przedmiotem, ale jest ściśle z nim związana, „nie ma w ogóle wartości, które istniałyby bez tego, czego są wartościami.(...)Tym samym wartość jest zawsze niesamodzielna w stosunku do przedmiotu, któremu przysługuje”⁵. J. Szczepański definiuje wartości jako „dowolny przedmiot materialny czy idealny, ideę czy instytucję,

¹ J. Bartoszewski, *Filozofia człowieka. Skrypt dla studentów studiów humanistycznych i społecznych*, Wyd. WSHE Sieradz, Sieradz 2012, s. 6.

² J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei*, [w:] *Wobec wartości*, Poznań 1982, 69.

³ J. Głuszyński, *Wartości a wychowanie*, *Chowanna* nr 2, 1983, 105.

⁴ V. J. Bourke, *Historia etyki*, Warszawa 1994, 239.

⁵ R. Ingarden, *Czego nie wiemy o wartościach*, [w:] *Studia z estetyki*, t. 3, Warszawa 1970, 92.

przedmiot rzeczywisty czy wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki czy zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu, i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus”⁶. Wartość jest tu ujęta w szerszym znaczeniu, obejmuje także idee, przedmioty wyimaginowane. Według D. Dobrowolskiej „wartością najogólniej zdefiniowaną jest wszystko to, co stanowi przedmiot potrzeb, postaw, dążeń i aspiracji człowieka”⁷. To ujęcie stanowi jakby sumę definicji wartości. Tak ogólne stwierdzenie nie daje nam konkretnej odpowiedzi czym jest wartość i w jaki sposób istnieje. Problem ten jest bardzo złożony, jest niekończącym się źródłem pytań, rozważań. Na potrzeby niniejszej pracy definicje te wydają się być jednak wystarczające. Preferowane przez człowieka wartości kreują jego system. Krystyna Ostrowska definiuje system wartości jako „hierarchicznie uporządkowany zbiór ustosunkowań wobec wartości, które są istotne, ważne, konieczne i pożądane, ze względu na to, że mają one swój znaczny udział w realizacji osobowej egzystencji”⁸.

Hierarchicznie uporządkowany zbiór odniesień wobec wartości jest bardzo ważny w okresie dorastania. Według Ireny Obuchowskiej okres adolescencji obejmuje wiek od ok. 11-12 roku życia do 18/19 roku życia. Jest to etap uważany za burzliwy, pełen intensywnych zmian, ale również bardzo ważny dla dalszego rozwoju, funkcjonowania człowieka. Erikson podkreśla znaczną rolę kształtowania się tożsamości w tym okresie. Adolescent próbuje odpowiedzieć sobie na pytania: kim jestem, co jest dla mnie ważne. Jest to istotny moment rozwoju, w którym stopniowo konstytuują się trwałe systemy wartości, rzutujące na dalsze życie człowieka.

Współcześnie da się dostrzec wśród dorastających dziewcząt dużą koncentrację na sferze cielesnej. Mówiąc o człowieku nie wyobrażamy sobie procesów psychicznych, myśli, ale jednostkę wcieloną, ręce, nogi, głowę. Człowiek zatem przybiera jakiś kształt, formę, jest odgraniczony od reszty materii⁹. Nie jest bezpostaciowym, bezkształtnym bytem, lecz żyje „tu i teraz”, w określonym czasie i miejscu, jest sobą a nie czymś, kimś innym. Człowiek może zobaczyć, dotknąć swojego ciała, które jest obserwowalnym, autentycznym

⁶ J. Szczepański, *Elementarne pojęcie socjologii*, Warszawa 1967, 58, cyt. za: G. Kloska, *Pojęcia, teorie, badania wartości w naukach społecznych*, PWN, Warszawa 1982, 26.

⁷ D. Dobrowolska, *Studia nad znaczeniem pracy dla człowieka*, Wrocław 1974, 76, cyt. za: G. Kloska, *Pojęcia, teorie, badania wartości w naukach społecznych*, PWN, Warszawa 1982, 28.

⁸ <http://www.stowarzyszeniefidesetratio.pl/Presentations0/1407Parol.pdf> [dostęp: 06.06.2014 r.]

⁹ J. Bartoszewski, *Człowiek XXI wieku. Recepcja kartezjańskiej filozofii przyrody*, Wyd. WSHE Sieradz, Kraków 2012, s. 33.

świadectwem istnienia. Ilustruje to sformułowanie prof. Stanisława Judyckiego „‘moje’ ciało zawsze dane jest w ‘absolutnej’ bliskości (...) znajduje się w tym jedynym ‘tu’, w stosunku do którego wszystkie inne obiekty w polu wzrokowym pojawiają się w ciągle zmieniających się ‘tam’”¹⁰. Nic dziwnego, że nieuniknione, codzienne obcowanie ze swoim ciałem jest wstępem do szerokich, różnorodnych rozważań na jego temat, jego oceny. Widzimy ciało, czujemy, dotykamy go, odbieramy bodźce ze środowiska, mamy, jak nazywa to prof. Judycki, świadomość rozporządzania ciałem. Te wrażenia zmysłowe są interpretowane i organizowane. Postrzegamy nasze ciało nie jako obiektywnie istniejącą materię, bryłę ale wrażenia zmysłowe uzupełniane są naszymi doświadczeniami, panującą sytuacją, funkcjonowaniem otoczenia.

Ciało jest więc przedmiotem nieustającej percepcji. Zwłaszcza w okresie dojrzewania zmieniające się ciało staje się polem uważniejszych obserwacji, ocen. Znacznie zmienia się wzrost, waga, kształt sylwetki. Istotnym zadaniem rozwojowym jest na tym etapie akceptacja ciała, często odbiegającego wtedy od wymarzonego wizerunku. Zazwyczaj jest to bardzo trudne zwłaszcza, że współcześnie wygląd ciała stał się kluczową wizytówką człowieka. Dorastające dziewczęta są więc w stanie zrobić wiele by osiągnąć „idealne” ciało wpisane we współczesne kanony piękna. jakie działania są zdolne podjąć by uzyskać wymarzone ciało, czy są jakieś granice w tym dążeniu? W codziennej obserwacji można zobaczyć, jak dużą rolę w życiu dorastających dziewczyn odgrywa percepcja ciała. By określić skalę tego aspektu, jego natężenie należy się zastanowić nad percepcją ciała w systemie wartości dorastających dziewcząt. Ciało w mniejszym stopniu traktowane, jest jako ważny nieodłączny element człowieczeństwa, będący świadectwem jego istnienia, wymagający szacunku i traktowania z godnością. Przede wszystkim da się dostrzec wśród dorastających dziewcząt postrzeganie ciała przez pryzmat walorów estetycznych. Ważną i pożądaną cechą ciała jest jego atrakcyjność. Właśnie na tym aspekcie chciałabym się skupić. Percepcja ciała wydaje się być czymś subiektywnym, odbieranym indywidualnie. Ówczesnie jednak atrakcyjność jest wyraźnie zdefiniowana, kanony piękne dokładnie określone. Promowanie tych wzorców, presja otoczenia, mediów jest tak silna, że dorastające dziewczęta osiągnięcie idealnego wyglądu czynią priorytetowym przedmiotem dążeń, aspiracji, postaw, potrzeb. Odpowiednie proporcje ciała są obiektem pożądania bardzo wielu młodych dziewczyn. Chudość widniejąca w gazetach, mediach a coraz częściej w rzeczywistości współcześnie zdaje się być synonimem piękna. Długie nogi, uwydatnione kobiece kształty, opalenizna, nieskazitelne

¹⁰ http://www.kul.pl/files/57/wydzial/judycki/percepcja_zmyslowa.pdf [dostęp:07.06.2014 r.]

cera, precyzyjny makijaż, modne ubrania, dbałość o każdy szczegół są to pożądane przez dorastające dziewczęta cele. Jaka jest droga żeby je osiągnąć? Kierunkowskazami na tej drodze są przede wszystkim media, rygorystycznie określające kanony piękna, ukazujące zdjęcia modelek, które spełniają te wzorce. Powstaje ogromna liczba salonów piękności, solarium, klubów fitness, cieszących się dużym powodzeniem i często odwiedzanych w celu osiągnięcia wymarzonej urody. Na półkach w sklepach widnieją kremy do cery suchej, tłustej, trądzikowej, na dzień, na noc, tusz do zwiększenia objętości, wydłużenia, podkręcenia rzęs. Jednym słowem istnieją kosmetyki, zabiegi umożliwiające usunięcie każdego mankamentu, nie wpisującego się w ramy współczesnego kanonu piękna. Te zjawiska obrazują duże znaczenie percepcji ciała, zwłaszcza jego walorów estetycznych we współczesnym świecie.

Max Scheler-wybitny filozof, stworzył często przytaczaną hierarchię wartości, która powinna według niego stanowić wzorzec zachowań ludzkich. Wyróżnia kolejno wartości: utylitarne, hedonistyczne, witalne, duchowe oraz religijne¹¹. Niższe wartości powinny tworzyć podstawę dla wartości wyższych. Hierarchia ta może stanowić punkt odniesienia dla rozważań na temat percepcji ciała w systemie wartości dorastających dziewcząt. Celem jest osiągnięcie perfekcyjnego ciała, które ogólnie zostało scharakteryzowane powyżej. Zatem ile jest w stanie zrobić dorastająca dziewczyna aby osiągnąć ten ideał? Jazda na rowerze z przyjaciółmi, w wolnym czasie może być źródłem dużej przyjemności i relaksu. Mordercze, bardzo intensywne treningi, często związane z bólem, wyczerpaniem są dalekie od przyjemności. Wśród młodych dziewczyn często głównym celem podejmowania tego działania jest szczupła sylwetka. Odżywianie się oprócz tego, że służy zaspokajaniu potrzeb fizjologicznych jest również źródłem przyjemności, zwłaszcza w czasie gdy półki w sklepach przepełnione są różnymi, dostosowanymi do upodobań podniebienia każdego klienta produktami. Odpowiednie proporcje ciała, zdrowa cera wymagają ograniczenia spożywania wielu produktów, zwłaszcza tych dostarczających najwięcej przyjemności. Często można dostrzec młode dziewczęta noszące ubrania, buty na wysokim obcasie odbiegające w znacznym stopniu od wygody. Oczywiście celem tych egzemplifikacji nie jest pokazanie, że aktywność fizyczna czy dbanie o dietę jest czymś negatywnym, bo jest to działanie, które w umiarkowanym stopniu jest zjawiskiem pozytywnym, ale zwrócenie uwagi że często

¹¹ J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei*, [w:] *Wobec wartości*, Poznań 1982; przyjęcie hierarchii wartości w ujęciu Schelerowskim w edukacji – zob. M. Tański, *Między pedagogiką życia a ideałem wychowania. Koncepcje rozwoju człowieka: tropy i kategorie edukacji aksjologiczne*, Aureus, Kraków 2012, 339-387; M. Tański, *Horyzont aksjologiczny transgresji w edukacji*, „Debata edukacyjna” 2005, nr 1.

motywacją tych zachowań jest właśnie atrakcyjność ciała, która często wiąże się z rezygnacją z przyjemności.

Kolejną sferą, jakiej należałoby się przyjrzeć, są wartości witalne. Zdrowie jest wartością pozytywną. Dążenie do niej warunkuje prawidłowe funkcjonowanie człowieka w świecie. Często zajmuje ono niższą pozycję w systemie wartości dorastających dziewczyn niż percepcja ciała. Przykładem może być długie przebywanie na słońcu czy wizyty w solarium w celu osiągnięcia modnej opalenizny. Mimo udowodnionego faktu, że długa ekspozycja ciała na promieniowanie UV jest szkodliwa dla zdrowia, promowany brązowy kolor skóry jest ważniejszy. Kolejnym aspektem mogącym zilustrować to zjawisko jest częste noszenie butów na wysokich obcasach. Udowodniono, że może to powodować naciągnięcie ścięgna Achillesa, może prowadzić nawet do poważnych stanów zapalnych. Smuklejszy wygląd ciała, nóg również często wiedzie prym nad zdrowiem. Stosowanie drastycznych diet powoduje niedobór niezbędnych składników pokarmowych w organizmie, które w okresie rozwoju są bardzo istotne dla prawidłowego funkcjonowania. Powyższe przykłady zachowań, które można zaobserwować wśród dorastających dziewcząt świadczą o tym, że percepcja ciała często lokowana jest wyżej w ich systemie wartości niż zdrowie. Życie jest fundamentalną, podstawową wartością. Każdy człowiek jest odrębną jednostką, która myśli, czuje, postrzega, działa, oddycha, istnieje tu i teraz, jest oddzielona od innych ludzi, przedmiotów a więc żyje. Życie jest warunkiem bycia człowiekiem. Bardzo poważnym problemem we współczesnym świecie są zaburzenia odżywiania, anoreksja, bulimia. Jednym z czynników przyczyniających się do wystąpienia tych zaburzeń jest preferowana wychudzona sylwetka ciała, która stała się obsesją, głównym obiektem pożądania młodych dziewcząt. Oczywiście nie jest to jedyna przyczyna, ale ten wyznaczony kanon piękna, wiele porad, wskazówek jak go osiągnąć ma duży wpływ na zachowanie człowieka. Coraz częściej można spotkać się z promowaniem anoreksji, traktowaniem jej jako stylu życia. Działania te występują pod nazwą pro-ana. W Internecie licznie pojawiają się hasła „chude szczęście”, „musisz zniechęcić się do jedzenia, pokochać głód”, „pro Ana –moje nowe życie”. W tym przypadku percepcja ciała, chuda sylwetka staje się czasem wartością wyższą nawet niż życie.

Zjawiskiem o dużym natężeniu jest znacząca ocena człowieka na podstawie jego wyglądu zewnętrznego, który często jest aspektem nadrzędnym w stosunku do wartości duchowych. Dorastające dziewczęta często wstawiają swoje zdjęcia na różne portale społecznościowe. Fotografie są przedmiotem ocen innych ludzi. Ocena ta dotyczy percepcji ciała, wyglądu, świadczy o popularności, na jej podstawie często budowane jest poczucie własnej wartości.

O bardzo dużym znaczeniu percepcji ciała świadczy popularny termin „kult ciała”. W encyklopedii PWN kult definiowany jest jako „cześć religijna oddawana Bogu, bóstwom, świętym osobom lub rzeczom”. Pojęcie to odnosi się do sfery sacrum. Kult ciała świadczy o oddawaniu mu czci, uwielbienia, stawiania w centrum swoich działań, usytuowania percepcji ciała na szczycie systemu wartości. Odnosząc się do definicji wartości Dobrowolskiej ciało stanowi przedmiot potrzeb, postaw, dążeń i aspiracji człowieka, co więcej staje się celem nadrzędnym jego działań. Jakie działania są zdolne podjąć dorastające dziewczęta by uzyskać wymarzone ciało, czy są jakieś granice w tym dążeniu? Okazuje się często, że nie ma żadnych granic. Świat dyktowany kultem ciała jest szczególnie atrakcyjny dla młodych dziewcząt, u których kształtuje się poczucie tożsamości, tworzy się trwały system wartości, poczucie własnej wartości. Jest to jak widać zjawisko o dużym natężeniu, wymagające uwagi. Wpływ otoczenia, mediów wyznaczających kanony piękna i nawołujących do ich kultywowania jest ogromny. Warto podkreślić rolę mediów w promowaniu kultu ciała. Są one wszechobecne w życiu człowieka, mają bardzo duży zasięg i wpływają w znacznym stopniu na jego postawę, zachowanie, system wartości. Przyczyniają się do formowania bardzo silnego i głęboko zakorzonego w społecznej świadomości kultu ciała. Percepcja ciała, jego wygląd awansował do sfery sacrum, do najwyższego szczebla w hierarchii wartości. Celem jest perfekcyjne ciało, a droga do jego osiągnięcia bezkompromisowa, rygorystyczna, pozostawiająca w tyle takie fundamentalne wartości jak zdrowie, życie, wiara. Widać tu ogromny wpływ systemu wartości na egzystowanie człowieka. Funkcjonowanie we współczesnym świecie wydają się być trudne dla dorastających dziewcząt. L. Dyczewski pisze, że „człowiek odpowiada na wezwanie wartości i w ten sposób kształtuje siebie i przekształca świat. Nie jest więc bez znaczenia, na jakie wartości ukierunkowuje swoje poznanie i pragnienia”¹². Ważne więc jest wychowanie do wartości, pomoc w odnalezieniu się w świecie wartości opanowanym dyktaturą ciała i obaleniu tych rządów absolutnych. Jak pisze K. Olbrycht „Wiedza o świecie wartości powinna pozwolić na bardziej dojrzałą ocenę obecnej rzeczywistości oraz uzyskać wskazówki dotyczące tego, jakie należy podjąć działania i stworzyć warunki, by młodzież w swoich preferencjach dokonywała wyborów właściwych”¹³.

¹² L. Dyczewski, *Miejsce i funkcja wartości w kulturze*, [w:] Kultra w kręgu wartości, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, 39.

¹³ <http://www.fidesratio.org.pl/files/plikipdf/olbrycht1.pdf> [dostęp:07.06.2014 r.]

Percepcja ciała w odniesieniu do systemu wartości dorastających dziewcząt jest współcześnie tematem wymagającym rozważań, przemyśleń, analizy. Jest to problem znacznie uwypuklony i nie trudny do zaobserwowania. Ciekawym aspektem jest fakt jak stosunek do percepcji ciała zmodyfikował, podporządkował sobie hierarchię wartości, jej każdą sferę. Do czego to prowadzi? A. Siemianowski podkreśla, że wartości nadają sens życiu. Czy uroda, atrakcyjność ciała, dobra materialne, które przemijają, są czymś przelotnym dają w dłuższej perspektywie czasu poczucie sensu istnienia. Poczucie sensu jest jednym z elementów poczucia koherencji, czynnika, który w znacznym stopniu wpływa na poziom zdrowia człowieka. Czy kult ciała, podporządkowanie mu dążeń, celów, działań, życia nie blokuje dostępu do innych wartości, które jak pisze Tischner „budzą w człowieku najwyższy zachwyty i poczucie szczęścia”¹⁴, nadają sens życiu. „Człowiek jako osoba zajmuje szczególne miejsce, sam jest nosicielem mnóstwa wartości, jest twórcą wartości i tym, który żyje wartościami i dla wartości”¹⁵. Wartość jest fundamentalnym składnikiem człowieczeństwa, dlatego tak istotna jest pomoc ludziom w okresie dorastania w kreowaniu systemu wartości.

Bibliografia

- Bartoszewski J. (2012) *Filozofia człowieka. Skrypt dla studentów studiów humanistycznych i społecznych*, Wyd. WSHE Sieradz, Sieradz.
- Bartoszewski J., (2012) *Człowiek XXI wieku. Recepcja kartezjańskiej filozofii przyrody*, Wyd. WSHE Sieradz, Kraków.
- Bauman Z. (1996) *Ponowoczesne przygody ciała*, [w:] Jaworska T., Leppert R. (red.) Wprowadzenie do pedagogiki. Wybór tekstów, Kraków.
- Bourke V. J. (1994) *Historia etyki*, Warszawa.
- Buczkowski A. (2005) *Spoleczne tworzenie ciała. Płeć kulturowa i płeć biologiczne*, Universitas., Kraków.
- Chmielecki A. (1999) *Rzeczy i wartości*, PWN, Warszawa.
- Drwięga M. (2005) *Ciało człowieka. Studium antropologii filozoficznej*, Księgarnia Akademicka, Kraków.

¹⁴ J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei*, Poznań 1982, 69.

¹² <http://pl.scribd.com/doc/159624196/Siemianowski-Antoni-Warto%C5%9Bci-i-sens-%C5%BCycia-z-punktu-widzenia-ontologicznego> [dostęp: 07.06.2014 r.].

- Dyczewski L. (2001), *Miejsce i funkcja wartości w kulturze*, [w:] *Kultura w kręgu wartości*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Głuszyński J. (1983) *Wartości a wychowanie*, *Chowanna* nr 2.
- Ingarden R. (1970) *Czego nie wiemy o wartościach*, [w:] *Studia z estetyki*, t. 3, Warszawa 1970.
- Kłoska G.(1982) *Pojęcia, teorie, badania wartości w naukach społecznych*, PWN, Warszawa 1982.
- Tański M.(2005) *Horyzont aksjologiczny transgresji w edukacji*, „*Debata edukacyjna*”, nr 1, s. 56-64
- Tański M. (2012) *Między pedagogiką życia a ideałem wychowania. Koncepcje rozwoju człowieka: tropy i kategorie edukacji aksjologicznej*, Aureus, Kraków 2012,
- Tischner J. (1982) *Etyka wartości i nadziei* [w:] *Wobec wartości*, Poznań.
- Wysocka E. (2003) *System wartości i orientacje wartościujące preferowane przez młodzież* [w:] *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 4, 123-145.
- <http://www.stowarzyszeniefidesetratio.pl/Presentations0/1407Parol.pdf> [dostęp: 06.06.2014r.]
- http://www.kul.pl/files/57/wydzial/judycki/percepcja_zmyslowa.pdf [dostęp:07.06.2014 r.]
- <http://www.psychologia.net.pl/slownik.php?level=30> [dostęp: 06.06.2014 r.]
- http://estetykaikrytyka.pl/art/28/eik_28_6.pdf [dostęp:06.06.2014 r.]
- <http://www.opoka.org.pl/biblioteka/X/XS/pk200915-kulturac.html> [06.06.2014 r.]